

A nagy történet

**Mirák Katalin (szerk.) *Háló 2 – Egyházvezetők 1. Dokumentumok és tanulmányok a Magyarországi Evangélikus Egyház és az állambiztonság kapcsolatáról (1945–1990)*
Luther Kiadó, Budapest, 2014.**

Félreértés ne essék, az alábbi írásban nem valami érdekfeszítő, pártállami titkosrendőrségi sztorit szeretnék megosztani az olvasókkal, hanem a második világháború utáni évtizedek máig ható, több tekintetben is feldolgozatlan területének, nevezetesen az egyházvezetők és más egyházi személyek pártállami állambiztonsági szervekkel történő együttműködésének egy igen fontos vetületére rámutatni. A *Háló 2 – Egyházvezetők 1.* kötet (tanulmánykötet és forrásközlés) elolvasása kapcsán egyre inkább az a gondolat foglalkoztatott, hogy negyedszázaddal a rendszerváltozás után a tényfeltáráson túl milyen hozzáadott szempontok segítenének megérteni e bonyolult viszonyrendszert, és járulnának hozzá az egyre szaporodó, napvilágot látott információk rendszerezéséhez, feldolgozásához.

A *Háló 2* kötetben erre a felvetésre két tekintetben is találunk reflexiót. Mirák Katalin a könyvben helyet kapó, a korai Kádár-korszak (1956–1972) egyházpolitikáját bemutató, mintegy százötven oldalas tanulmányát így kezdi: „Egyetlen 1956 utáni ügynöktörténet sem érhető meg részleteiben, de egészében sem a Kádár-korszak és az akkori egyházpolitika végrehajtó csúcsszervei működési mechanizmusának alaposabb ismerete nélkül.” A szerző ezalatt az Állami Egyházügyi Hivatal (ÁEH) és a Belügyminisztérium (BM) „szoros kapcsolatrendszerét” érti, majd így jellemzi ezt a kapcsolatrendszert: „akár egy sűrű szövet, amelynek közös szövögetéséhez az egyházak is kaptak egy-egy szálát”. Az írása bevallottan (és ez talán az egész kötetre elmondható) „kísérlet e szövet nyilvánvaló és rejtett szálainak felfejtésére”, és megkísérli bemutatni a „mintázat színét és visszaját”, azaz „a rendszer mibenlétének legfőbb vonásait”.¹

Mirák Katalin történész, aki a kötet szerkesztője is, finom érzékkel mutatja be a kora kádári egyházpolitika mechanizmusát, benne természetesen a legnagyobb hangsúlyt az állambiztonság szerepére helyezve. A korszakon belüli szűkebb időhatár, nevezetesen az elemzés és dokumentumok közlésének 1956 és 1972 közötti időszakra való szűkítése azonban némi magyarázatot kíván. A szerkesztő a kötet bevezetőjében ezt egyrészt azzal indokolta, hogy a magyar „kommunista politikai rendőrség” történetében az „1958-ban és az 1972-ben kiadott belügyminiszteri parancsok a belügyi munka jelentős korszakhatárai” voltak, másfelől pedig nagyjából ebben az időszakban készültek a két bemutatott ügynök-egyházvezető, Káldy Zoltán és Ottlyk Ernő jelenleg fellelhető jelentései. „Prózai” okként még az 1956 előtti evangélikus vonatkozású állambiztonsági anyag igen kevés mennyisége is szerepet játszott, így a könyv egyértelműen az 1956 utáni időszakra fókuszál.² Ám nem vállalkozik arra, hogy ebben a kötetben végigvezesse a történetet a rendszerváltozásig, ez majd a folytatásként ígért harmadik kötet feladata lesz. Így is kerek egész azonban a mondanivaló. Mirák Katalin az „útkeresés” időszakaként jellemzi ezt az időintervallumot, amelyben mind a pártállam, mind pedig az evangélikus egyház vezetése is kereste az „utat”. A történész szerint „a pártállam vezetése azt kereste, hogyan tud a Rákosi-diktatúra buktatóit kikerülve és a forradalom örökségét elnyomva újra talpra állni és hosszú ideig életképes maradni”. Káldy Zoltán püspök, akinek nevével – rímelve a Kádár-korszakra – fémjelezhető az adott egyházi korszak (Káldy-korszak), szintén kereste és „megtalálni vélte” az evangélikus egyház saját útját a szocializmusban. Mirák Katalin azonban határozottan felhívta a figyelmet arra a sokak által (már kortársként is és most is) hangoztatott véleményre, miszerint „e

rátalálás inkább úttévesztés volt”. A hálózati tagság ennek kézzelfogható bizonyítéka, ugyanis Mirák szerint a „belügyi kapcsolat kiismerhetetlen útvesztővé vált, amelynek belső törvényeit és szabályait nem ismerték, nem is ismerhették” azok az egyházi emberek, akik – „kényszerből”, „érdekből” vagy „elköteleződésből” – a hálózat tagjai lettek.³

A történész szerző szembeállítja ezt a jelenséget azzal, hogy voltak, „akik nem keresgéltek az utat”, hanem az „új politikai kihívásoktól és elvárásoktól szinte függetlenül a hivatásuk szerint egyedül vállalható utat igyekeztek követni, még akkor is, ha a korszakban ez a magatartás szinte egyetlen esetben sem maradt hátrányos következmények nélkül”.⁴ Ennél a pontnál kanyarodhatunk a kötetben megjelenő másik (az előbb ismertetett tanulmányt megelőző), a szoros értelemben vett tényfeltáráson túlmutató szempontrendszerhez. Csepregi András, a Tényfeltáró Bizottság teológus tagja, egészen újszerű megközelítéssel és rendkívül mélyrehatóan – és teszem hozzá: bátran – veti fel az ügynökkérdés etikai, valláserkölcsei oldalát. Csepreginek az evangélikus tényfeltárási jegyében sorrendben ez a harmadik tanulmánya, és saját bevallása szerint írásai során „fontos nézőpontváltáson” ment keresztül. A szerző a „várakozástól” a „megdöbbenésen” keresztül eljutott a „kijózanodásig”. Első két tanulmányában inkább a „tettesek” személyével foglalkozott: „kik ők, miért és hogyan lettek tettesekké, mire lehet szükségük ahhoz, hogy ráébredjenek arra, mit tettek, honnan meríthetik az erőt a megbánáshoz és a bocsánatkéréshez, hogyan segítheti őket ebben a közösség azzal, hogy személyes felelősségvállalásra bátorítja őket, s egyszersmind meggyőzi őket arról is, hogy a bocsánatkérés után van tovább”. Megjegyzi a szerző, hogy nem csupán az egyházak viszonylatában, hanem „világi környezetben is” a „tettesorientált perspektíva jellemzi” a kommunista állambiztonsággal foglalkozó „írások nagy részét”.

Ha az ún. ügynöklistán és a felelősök megnevezése iránt időről időre felmerülő elvárásokra gondolunk, igazat kell adnunk Csepreginek a fenti megállapítását illetően. Ebben a mintegy harmincoldalas tanulmányában viszont Csepregi András rámutat arra, hogy a tényfeltárási minden esetben – különösen „*evangéliumi összefüggésben*” – „*nem csak a tettesekről szól, hanem az áldozatokról és az események tanúiról is*”. A szerző arra keresi a választ, hogy „*ha megrekedünk a tettesek felé vezető úton*”, akkor „*tud-e a tényfeltárási folyamata*” az áldozatoknak és a tanúknak „*érvényeset, megvilágítót, előbbre vivőt*” nyújtani.⁵

Csepregi András megosztja az olvasóval azt a teológiai alaphelyzetet, amely neki segített a „kijózanodásban”: „Az elmúlt két esztendő során megértettem, hogy a mi történetünkben, amely átfogja a pártállam titkosszolgálatával való együttműködésnek és az együttműködés máig tartó következményeinek az eseménysorát, semmi különleges nincs. Ez a történet része a mindenkor tettesek, áldozatok és tanúk nagy történetének, amely Káinnal és Ábellel kezdődött...”⁶ Az „áldozatorientált” szemléletmód társadalmi és pszichológiai megalapozását Csepregi Randi B. Noyes, Judith Lewis Herman, George Kohlrieser műveire vezeti vissza.⁷ Közös nevezőt talál a „vietnámi háború veteránja, a családjában bántalmazott gyermek, a munkahelyén megerőszakolt nő és az egykori besúgók hálójában vergődő megalázott és megszorított »testvér«” között, ugyanis szerinte „mindannyian ugyanannak a nagy történetnek az árnyékos oldalán” állnak. Csepregi az egyik amerikai szerzőnek a volt kelet-európai diktatúrák „sajátos örökségével” kapcsolatos elemzésére reflektálva megállapítja, hogy Magyarországot „kétszeresen is terheli” ez az örökség, mert „a Horthy-korszak idején hozott zsidótörvények végrehajtása annak idején ugyanúgy az állam által előírt kötelesség volt, mint a Kádár-korszakban a »szocialista hazafiság« jegyében megkívánt együttműködés, amelynek csak egy minősített formája a titkosszolgálat által szervezett ügynökök ténykedése”. Csepregi hangsúlyozza, hogy az említett szerzők a gyógyulás lehetséges útjára is rámutatnak azzal, hogy az áldozatoknak fontos az, hogy a „trauma valósága ne merüljön feledésbe”, ám az áldozatok kézbe is vehetik saját életüket, „megtalálhatják annak távlatát és értelmét akkor is, ha a tettesek megvonják tőlük az együttműködést”.⁸

Csepregi továbbmegy, és teológiai szempontból is alátámasztja a fenti szemléletet. Ehhez Jürgen Moltmann *Kis reménytanát*⁹ dolgozza fel. Itt most csak a központi üzenetét szeretném kiemelni e műnek, amire Csepregi András is a súlypontot helyezi, nevezetesen azt, hogy Isten igazságossága „mindkét oldalon hat”: „igazságot szolgáltat az áldozatoknak”, a „tetteseket jó útra téríti”.¹⁰

Csepregi András áldozatorientált megközelítése nagyon gyorsan visszhangra talált az evangélikus egyházban. Még jóformán a nyilvánosság elé sem került a kötet, amikor az egyház hivatalos honlapján már vitairat jelent meg a Csepregi-írásban feszegetett teológiai kérdésekről. A vitairat szerzője, Fabiny Tibor kiemelte, hogy Csepregi tanulmányában az áldozat fogalma nincsen összhangban a kötet egyházvezetői Előszavában sugallt áldozatfogalommal. Ugyanis ott az ügynököket nem csupán tettesként, hanem áldozatként is bemutatják, mint akik között voltak olyanok, „akik belső meggyőződésük ellenére, az ártás és rontás szándékától távol, emberi gyengeségből vagy a körülmények hatása alatt mégis közreműködtek a rendszer működtetésében, a maguk módján hozzájárultak ahhoz, hogy az evangélikus egyház a kommunista rendszerben is megmaradt, sőt a megkötött, korántsem veszélytelen kompromisszumok árán olykor még épülni is tudott”.¹¹ Csepregi válaszolt Fabiny-nak az írása teológiai tartalmát illető kritikájára, az Előszó szerzői viszont az evangélikus honlapon folytatott vitában nem szólaltak meg. Már ebből láthatjuk, hogy az eddigi, a pártállami állambiztonság és az egyházak kapcsolatáról született tanulmányok körében a *Háló 2* kötet kiemelkedik, mert erkölcsi kérdésekben is mélyebbre megy a már ismert elemzéseknél, és valószínűleg ennek is köszönhetően vált ki élesedő vitákat.

Az egyházvezetői Előszó,¹² az új teológusi megközelítés, a történelmi, átfogó igényű, a pártállami egyházpolitikai háttérrel felvázoló tanulmány után a kötetben következik a két püspök portréja és ügynöki jelentéseinek dokumentációja, amely a tulajdonképpeni fő tárgya a kötetnek. Mennyiséget tekintve is ez a rész teszi ki a kötet zömét, mintegy 450 oldal a 730-ból. A szerkesztő a Bevezetésben „mértéktelenség”-nek nevezi az evangélikus tényfeltáró munka e legújabb darabját, mert „tovább lépve” az eddig alkalmazott módszerektől, a Tényfeltáró Bizottság ezzel „megkezdte az evangélikus vonatkozású állambiztonsági iratok közzétételét és a levéltári dokumentumok alapján megismert evangélikus ügynökök pályák név szerinti, részletes ismertetését”. A szerkesztő nem titkolja, hogy a tényfeltáró munka „szükségességének megítélése egyházon belül korántsem indulat- és vitamentes”, ám azt is egyértelművé teszi, hogy az e tevékenység melletti „közgyházi elköteleződés és támogatás változatlanul fennáll”.¹³ Sejteni vélem, hogy a viták,¹⁴ amelyekre utalt a szerkesztő, nagyban hozzájárultak a tényfeltárás és közlés e módszertani változásához. A dokumentumoknak a szélesebb olvasóközönséggel való megismertetése nagyban segít eloszlatni sok bizonytalanságot, hiszen az iratok önmagukért beszélnek. Úgy látom, hogy a Csepregi tanulmánya által kiváltott teológiai-erkölcsi disputa is indokolja minél több iratnak a maga eredetiségében való megmutatását, mert így az olvasó számára nem marad homályban az, hogy a kutatók mit is elemeznek. Tehát feltétlenül üdvözlendő ez a törekvés, és a kötet szerkesztője ígéri is további evangélikus vonatkozású dokumentumok közlését.

Most azonban vessünk egy pillantást a jelen kötet révén megismerhető anyagokra. Ahogy a fentiekben már esett szó róla, ebben a kiadványban Káldy Zoltán és Ottlyk Ernő egyházvezetői és ügynöki tevékenysége válik megismerhetővé. A szerkesztői indoklás szerint azért esett a választás kettejükre, mert a „levéltári kutatások jelenlegi állása szerint az együttműködésnek evangélikus felső egyházvezetői szinten legteljesebben és legalaposabban dokumentálható esetei Káldy Zoltáné és Ottlyk Ernőé”.¹⁵ Ráadásul e két személy pályájának az elemzése megfelel az evangélikus tényfeltárás azon alapelveinek is, miszerint az ügynök eseteket árnyaltan és különbségeket is érzékeltető módon kell bemutatni, mert a „közölt dokumentumok szinte modellezik” azt, hogy „nincs két egyforma ügynök eset”.¹⁶ Sőt, a két személy egymásra gyakorolt hatása egyházi

vezetőként és ügynökként, valamint jelentéseiknek összevetése, amit ugyanazon témáról, eseményről, személyről tettek, különösen izgalmas olvasmánnyá teszik a kötetet. A szerkesztő ezen szavakkal írja le összegzően Káldy és Ottlyk jelentéseit: „Visszafogott, mértéktartó véleményalkotás, sommás jellemzések, a saját pozíció megerősítését célzó javaslatok, kisiskolás szintű árulkodás vagy a jól felkészült ügynök rafinériái – mindezek a lehetséges ügynöki szerepvállalás széles skáláját tárják a mai olvasó elé.”

A Tényfeltáró Bizottság további két, történész tagjának a munkája a két egyházvezető pártállami múltjának e kötetbeli feldolgozása. Kertész Botond Káldy Zoltán, Ittész Ádám pedig Ottlyk Ernő állambiztonsági tevékenységét dokumentálja. A levéltári dokumentumközlést mindkét esetben az említett két szerző tanulmánya előzi meg, amely Káldy és Ottlyk életrajzát, egyházi tisztségeit és tevékenységét, hálózati jelentéseinek tartalmi és statisztikai jellemzőit, valamint az állambiztonság róluk készített értékelését tartalmazza.

Sorrendben Káldy Zoltán (1919–1987) portréja az első, aki „Pécsi” fedőnéven állt kapcsolatban a politikai rendőrséggel.¹⁷ Káldy Kertész Botond leírása szerint a „negyvenes évek ébredési mozgalmának nagyhatású igehirdetője volt”.¹⁸ Őm e kiváló képességét később az állambiztonság szolgálatába állította. Püspökként első feladata volt, hogy az 1956 utáni „személyi kérdéseket” megoldja (érintett személyek: Kendeh György, Dóka Zoltán, Botta István, Danhauser László, Scholz László, Schulek Tibor, Zászkaliczky Pál). Ezt követően Káldy az evangélikus egyháznak a szocializmushoz való viszonyát megalapozó teológiai rendszer, a diakóniai teológia kidolgozását végezte el. Ez azt jelentette, hogy a „politikai érveket” lefordította a „teológia nyelvére” azért, hogy a lelkészi kart meggyőzze arról, hogy „a szocialista társadalmi rendszert aktívan kell támogatniuk”. Kertész Botond megjegyzi, hogy az állam és az egyház együttműködésének teológiai megalapozása „fontos volt az ÁEH és az állambiztonság számára is, hiszen az állami szervek is nagy hangsúlyt fektettek munkájuk kellő ideológiai, marxista-leninista alátámasztására”.¹⁹ Káldy az egyház külügyi tevékenységének is első embere volt, amelyre az állambiztonság is kiemelt figyelmet fordított. Stratégiai kérdés volt a szocializmus pozitív nemzetközi image-ának a kialakítása, és ebben az egyházaknak is együtt kellett működni. A szerző megállapítja, hogy Káldy „állambiztonsági jelentéseinek többsége nemzetközi tárgyú”,²⁰ melyekben eseményekről, személyekről egyaránt készített jelentéseket. A püspök konkrét személyekről szóló jelentéseinek nagy része evangélikus lelkészeket érint, melyben lényeges szempont volt az adott lelkészek „politikai beállítottsága”.²¹

Káldy Zoltánt mind az evangélikus egyház, mind pedig az állambiztonság ellentmondásos személynek tartotta. Fennmaradtak a politikai rendőrség által készített értékelések, amelyekben a tartótiszt elemzi „Pécsi” hálózati tevékenységét: „A kapcsolattartás során tényként bizonyítást nyert, hogy ügynökünk politikailag velünk egyetértő, mégis mélyen hívő, vallásos egyén, aki ebből eredően természetesnek tartja az egyházépítést – egyes reakciós személyeket támogat, felkarol – és emellett a másik oldalon nyíltan harcol az egyházi reakció ellen is. Véleményünk szerint »Pécsi« kettős arculata, tevékenysége nem politikai megfontolásból, ingadozásból származik, hanem mindkét helyen hazai, egyházi, társadalmi, politikai, valamint nemzetközi egyházi vonatkozásban is szeretné munkáját összehangolni, abból az elgondolásból kiindulva, hogy a külföldi egyházak, és nemzetközi világszervezetek felé a szabad egyházi tevékenységet folytató evangélikus egyházat próbálja dokumentálni. [...] Kezdeti és jelenleg is fennálló kettős magatartása ellenére is megbízható, többszörösen ellenőrzött, kvalifikált ügynökünknek tartjuk.” Ehhez Kertész Botond hozzáteszi, hogy Káldynak „ez a korabeli, kettős megítélése visszaköszön személyiségének mai értékelésében és a róla folyó vitákban is”.²²

Kevésbé ismert a másik egyházvezető, Ottlyk Ernő (1918–1995) személye és munkássága. Ottlyk teológiai tanár és püspök volt, munkásságáról még nem készült

átfogó munka. „Szamosi László” fedőnéven folytatott állambiztonsági tevékenységét Ittész Ádám dolgozta fel és dokumentálta a *Háló 2* kötetben.²³ Ottlyk szintén ellentmondásos személyiség volt, de ez az ellentmondás másként ragadható meg, mint Káldy esetében. Ittész egyértelműen kijelenti Ottlykról, hogy „miközben tevékenységével magának előnyöket szerzett, másoknak közvetve és közvetlenül rengeteget ártott”. Az olvasó is meggyőződhet a közölt dokumentumok alapján arról, hogy az „ártó szándék nem egy esetben teljes nyíltsággal és durvasággal mutatkozik meg”, és „titkos” tevékenységével „az egyházat közvetlenül is lejáratva, szolgálatát nehezítette, sőt akadályozta”. A szerző meg is fogalmazza: „Nehéz eldönteni, hogy »Szamos« i ügynökjelentéseiből megismert személyisége hogyan fért össze Ottlyk Ernő lelkész, professzor, püspök személyiségével.” Ennél még drámaiabban teszi fel a kérdést, hogy mindezek alapján vajon „Ottlyk Ernő szolgálta-e az egyházat a szocialista rendszerben, vagy inkább »Szamosi László« szolgálta a szocialista rendszert az egyházban?”²⁴

Annak érzékeltetésére, hogy Ittész nem túloz a fenti megállapításokkal, álljon itt Ottlyk Ernő id. Zászkaliczky Pál temetésével kapcsolatban írt levele az özvegynek, majd ugyanerről az eseményről az ügynöki jelentésének részlete:

„Úgy érzem, levélben is el kell mondanom mennyire felejthetetlen és páratlanul gazdag élményt jelentett számomra a temetés. Pali bátyám életművének méltó befejezése volt az, hogy halála és temetése által is az Úr hatalmáról és erejéről tett bizonyosságot. Mély benyomást tett rám is és mindenkire, ahogyan a családot áthatotta a keresztyén feltámadáshit reménysége, ahogyan Nagytiszteletű Asszony imádkozott a koporsó lezárásánál, ahogyan a két pap fiú hűséggel szolgált az igével. A temetés minden mozzanatából az derült ki, hogy az Úr hatalmasan cselekedett a bizonyosságtévőkön keresztül. Sok örömet kívánok nagy reménységre jogosító fiaiban és vejében, akiknek szolgálatukban folytatódik édesapjuk hűsége. [...] Ha a jövőben bármiben a segítségére lehetek a családnak, készséggel állok rendelkezésére. Az örök élet reményével búcsúzva, kezeit csókolja Ottlyk Ernő dékán.”²⁵

Az ügynöki jelentés pedig így szól:

„Zászkaliczky Pál temetését úgy szervezték, hogy az az ev. egyházi reakció tüntetése és szervezkedése jegyében zajlott le. A jelenlevők összetétele is mutatja, hogy valamiféle koalíciós összefogást tűztek ki célul azok a rendezők, akik az ország minden tájáról összehívták a nekik megfelelő papokat.²⁶ [...] özv. Zászkaliczky Pálné a templomban a nyitott koporsónál hangosan búcsúzott férjétől, ezt is közvetítette a hangszóró. Nehezen érthető szavaiból annyi volt kivehető, hogy »te mindvégig küzdöttél a sátán ellen, ígérjük, hogy tovább visszük ezt a küzdelmet«. [...] A beszédekben semmi haladó jelleget nem volt kifejezett reakció sem. [...] Ezenkívül erős volt a »rikító« hatásadászat a nagyszámú asszony számára, akik hálás közönséget jelentettek, amikor felzokogás, szípotogás kellett. Erre mint Z.P. melletti rokonszenv-tüntetésre volt szükség: ennyire népszerű volt. Legharciasabbnak az özvegy halotti búcsúztatója látszik, aki a sátán elleni küzdelmet emlegette s arra biztatta a többieket is. A sátán fogalma azonban vallási fogalom, ennyiben a beszéd kétértelmű volt, lehet érteni vallásilag és politikai célzásként is. A jelenlevők általában az utóbbi érezték ki belőle.” Aláírás: „Szamosi”.²⁷

Úgy gondolom, hogy ennyi ízelítő elegendő ahhoz, hogy a közelmúlt megismerése, az ismeretek rendszerezése és feldolgozása iránt érdeklődő és elkötelezett olvasók kezükbe vegyék a *Háló 2* kötetet. Nem fognak csalódni, mert a kifejezetten interdiszciplináris igényű munka sokrétűen és mélyrehatóan segít hozzá az egyházak és az állam kommunista rendszerbeli viszonyának, ha úgy tetszik, a „nagy történet” ezen epizódjának a megértéséhez és a történelmi tanulságok levonásához. A Magyarországi Evangélikus Egyház – amint azt már e sorok írója 2006-ban is megfogalmazta²⁸ – szakmai és erkölcsi példát nyújthat a tényfeltárás megkerülhetetlen folyamatában.

-
- ¹ Mirák, 2014a: 61.
- ² Mirák, 2014b: 13–14.
- ³ Mirák, 2014a: 194–195.
- ⁴ Uo. 194–195.
- ⁵ Csepregi, 2014: 21–22.
- ⁶ Uo. 21.
- ⁷ Herman, 2011; Kohlrieser, é. n.; Noyes, 2003. Csepregi, 2014: 55.
- ⁸ Csepregi, 2014: 24–28.
- ⁹ Moltmann, 2005; Csepregi, 2014: 55.
- ¹⁰ Uo. 30–33.
- ¹¹ Idézi a kötet 10. oldaláról Fabiny, 2014. <http://www.evangelikus.hu/cikk/h%C3%A1l%C3%B3-2-k%C3%A9t-bevezet%C5%91-%E2%80%93-k%C3%A9t-koncepci%C3%B3-%E2%80%93-most-ki-az-%E2%80%9E%C3%A1bel%E2%80%9D-%E2%80%93-avagy-ki-kit-vert-agyon-%E2%80%A6-avagy-%C3%A1t> (utolsó letöltés: 2014. november 5.).
- ¹² Gáncs Péter elnök-püspök, Dr. Hafenschner Károly, a Zsinat lelkészi elnöke, Pröhle Gergely országos felügyelő és Abaffy Zoltán, a Zsinat világi elnöke jegyzik az Előszót. 9–11.
- ¹³ Mirák, 2014b: 12.
- ¹⁴ Lásd a 9–11. oldalon található Előszót.
- ¹⁵ Mirák, 2014b: 12.
- ¹⁶ Uo. 15.
- ¹⁷ Kertész, 2014: 218–425.
- ¹⁸ Uo. 219–220.
- ¹⁹ Uo. 226–223.
- ²⁰ Uo. 237.
- ²¹ Uo. 253–254.
- ²² Uo. 267–268. Kertész állítását támasztja alá az, hogy Káldy Zoltán munkássága a *Háló 2* kötet előtt is nyert már publicitást az evangélikus egyházban. 2012-ben jelent meg a Luther Kiadó gondozásában Korányi András *Hanem szeretni is* című könyve, amely Káldy Zoltán itthoni és külföldi püspöki szolgálatát mutatja be. Korányi könyvéről virtuális kerekasztal-beszélgetés zajlott az evangélikus egyházban, amelynek anyagát lásd: *Keresztyén Igazság*, 2012.. Korányi András könyvéről később kritikát írt Kósa László (2013). Káldy munkásságához lásd még: Köbel, 2006: 114–131.
- ²³ Ittész, 2014: 436–671.
- ²⁴ Uo. 518–519.
- ²⁵ Uo. 478–479.
- ²⁶ Uo. 589.
- ²⁷ Uo. 596–597.
- ²⁸ Köbel, 2006: 114–131.

Internetes oktatási anyagok, cikkek

Fabiny, 2014

Fabiny Tibor: *A Háló 2: Két bevezető – két koncepció? – Most ki is az „Ábel” – avagy ki kit vert agyon ... avagy át?*
<http://www.evangelikus.hu/cikk/h%C3%A1l%C3%B3-2-k%C3%A9t-bevezet%C5%91-%E2%80%93-k%C3%A9t-koncepci%C3%B3-%E2%80%93-most-ki-az-%E2%80%9E%C3%A1bel%E2%80%9D-%E2%80%93-avagy-ki-kit-vert-agyon-%E2%80%A6-avagy-%C3%A1t>

Hivatkozott irodalom

Csepregi, 2014

Csepregi András: Ábel, kelj fel! Az áldozat talpra állásáról és átformálódásáról. In *Háló 2 – Egyházvezetők 1. Dokumentumok és tanulmányok a Magyarországi*

Evangelikus Egyház és az állambiztonság kapcsolatáról (1945–1990).
Budapest, Luther Kiadó. 21–55.

Herman, 2011

Herman, Judith Lewis: *Trauma és gyógyulás. Az erőszak hatása a családon belüli bántalmazástól a politikai terrorig.* Budapest, Háttér Kiadó – NANE Egyesület.

Ittész, 2014

Ittész Ádám: Ottlyk Ernő állambiztonsági tevékenysége. In *Háló 2 – Egyházvezetők 1. Dokumentumok és tanulmányok a Magyarországi Evangelikus Egyház és az állambiztonság kapcsolatáról (1945–1990)*, Budapest, Luther Kiadó. 436–671.

Keresztyén Igazság, 2012

Történelmi kép – hitelesen. Kerekasztal-beszélgetés Korányi András: Hanem szeretni is című könyvéről. *Keresztyén Igazság*, Új folyam, 96. sz. 4. 7–29.

Kertész, 2014

Kertész Botond: Káldy Zoltán állambiztonsági tevékenysége. In *Háló 2 – Egyházvezetők 1. Dokumentumok és tanulmányok a Magyarországi Evangelikus Egyház és az állambiztonság kapcsolatáról (1945–1990)*. Budapest, Luther Kiadó. 218–425.

Kohlrieser, é. n.

Kohlrieser, George: *Tűszok a tárgyalóasztalnál. Konfliktuskezelés mesterfokon.* Háttér Kiadó, Budapest, 2007.

Kósa, 2013

Kósa László A pártállami egyházpolitika kiemelkedő „sikere”. *Kommentár*, 5. 118–121.

Köbel, 2006

Köbel Szilvia: Az evangélikus egyház a pártállamban – szemelvények levéltári dokumentumokból – közjogász szemmel. In *Igazság és kiengesztelődés. Az egyházi közelmúlt feldolgozásának teológiai, történeti, etikai és gyakorlati kérdései.* Budapest, Evangelikus Belmissziói Baráti Egyesület, 114–131.

Mirák, 2014a

Mirák Katalin: Színe és visszája. Kádár-korszak – állambiztonság – egyházpolitika. In *Háló 2 – Egyházvezetők 1. Dokumentumok és tanulmányok a Magyarországi Evangelikus Egyház és az állambiztonság kapcsolatáról (1945–1990)*. Budapest, Luther Kiadó. 61–205.

Mirák, 2014b

Mirák Katalin: Bevezetés. In *Háló 2 – Egyházvezetők 1. Dokumentumok és tanulmányok a Magyarországi Evangelikus Egyház és az állambiztonság kapcsolatáról (1945–1990)*. Budapest, Luther Kiadó. 12–17.

Moltmann, 2005

Moltmann, Jürgen: *Minden végben kezdet rejtezik. Kis reménytan.*
Pannonhalma, Bencés Kiadó.

Noyes, 2003

Noyes, Randi B.: *The Art of Leading Yourself. Tap the Power of your Emotional Intelligence.* London, Vermilion.